

Əzəmətli Mərdəkan qalası

Şirvanşahlar hökmdarının qələbəsi şərəfinə tikilmiş qədim müdafiə istehkamu keçmişimizin dərin qatlarından söhbət açır

...Şirvanşah I Axsitan düşmən üzərində parlaq qələbə qazanmışdı. Döyüşçülər arasında tələfat və yaralılar olsa da, el-oba toy-bayram, şənlik içərisində idi. Məğrur sərkərdə torpağa sancdığı qılıncına dayaqlanıb düşünürdü: bütün bunlar yaxşıdır, camaatın yüksək əhvali-ruhiyyəsindən xəbər verir, amma qalıcı deyil, ötürüdür. Atam Şirvanşah Mənuçöhrün uğurlarından artığına nail olmalıyam. Zəfərimi daha möhkəm təməllər üzərində əbədləşdirməliyəm...

Beləcə hicri 583-cü ildə (m. 1187-1189) Bakının Mərdəkan kəndində möhtəşəm bir tikilinin bünövrəsi qoyuldu. Qala dördkünc formada olub ucalığı 22 metr, divarlarının hündürlüyü 7 metr, qalınlığı aşağıdan 2,10 metr, yuxarıdan isə 1,60 metrdir. İçəri də 5 yarusu bölünür. Dördkünc Mərdəkan qalası, yaxud böyük Mərdəkan qəsri Abşeronun ən qədim istehkamlarından biri və ən hündür donjonudur (Əsas qala ilə əlaqəsi olmayan divarlarla əhatəli; necə deyirlər, qala içində qala). Həyətdə daxil olarkən ilk növbədə yerdəki quyular diqqəti çəkir. Dərinliyi təqribən 2 metr olan həmin quyular düşmən hücumu zamanı qalaya sığınarkən müxtəlif növ ərzaq məhsullarının saxlanması üçün nəzərdə tutulub. Ümumilikdə, donjonun ətrafında və həyətdə vaxtilə 90-dan çox quyunun (o cümlədən su quyuları) olduğu bildirilir. Bundan başqa, həyətdə qədim daş kitabələr, daşdan yonulmuş və saxsı əşyalar, qablar da var.

Qəsrin inşasında əhəng məhlulu və yerli əhəngdaşından istifadə edilib. Mərkəzi qülləsinin silindrik həcmi ətraf tikililər arasında fərqlənir və daş kronşteynlərə söykənən dişli parapetlə tamamlanır. Maşikulları saxlayan kronşteynlərə kimi qüllənin hündürlüyü 15 metrə bərabərdir. Xarici diametri 7,6 metr, divarların qalınlığı isə 2 metrdir. Daxildə qüllə üç hissəyə bölünmüş və onların hər biri daş günbəzlərlə örtülmüşdür. Günbüz örtüyünün mərkəzində dairəvi dəlik vardır. Girişi yer səviyyəsindədir. Müdafiə üçün əlverişsiz olan bu hal ikinci mərtəbəyə keçidin həddən artıq yüksəkdə yerləşməsi ilə (birinci yarusun döşəməsindən 3 metr yuxarıda) kompensasiya edilir. Qəsrə hücum edib birinci mərtəbəyə girə bilən düşmən içəridə daha bir çətinliklə üzləşir və eyni zamanda günbüz mərkəzindəki dəlikdən də hücumu məruz qalır.

Qapı yeri istisna olmaqla, birinci mərtəbənin divarında heç nə yoxdur, lakin ikinci və üçüncü mərtəbələr divarlarında müxtəlif istiqamətlərə yönəlmiş mazgallar vardır. Bu mazgallar müdafiə məqsədilə yanaşı, həm də məkanın işıqlandırılması üçün istifadə edilmişdir. Qüllənin

üst meydançası müdafiə xarakteri daşdığından yaşayış üçün yalnız ikinci və üçüncü mərtəbələrə istifadə edilirdi. Hər iki mərtəbənin ümumi sahəsi 32 kvadratmetrə bərabərdir.

Bütün mərtəbələrə ənənəvi birtərəfli spirallı pilləkənlə qalxmaq mümkündür - dar pəncərələrdən zəif işıq düşən otaqlar, meydançalar... Bu etibarlı müdafiə tikilisinin yeraltı yolları da var. Ömrünü tarixi abidənin mühafizəsinə həsr etmiş Vidadi kişinin dediyinə görə, aşağı enməyə şərait yoxdur, gərək özünə fənər, nərdivan, kəndir götürəsən. Həmin gizli keçidlər kiçik Mərdəkan qalasına aparır. Amma

onlar müəyyən məsafələrdə dağılıb, aşınıb tökülən torpaqla bağlanıb...

Qəsəbənin qədim tikililəri arasında dördkünc Mərdəkan qalasından başqa, dairəvi Mərdəkan qalası (1232) və ya kiçik Mərdəkan qəsri də var ki, Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən dünya əhəmiyyətli abidə kimi qeydiyyatda alınmışdır. Qəsrin kitabəsində 1232-ci ildə memar Əbdülməcrid Məsud oğlunun Şirvanşah III Fəribürzün sifarişi ilə inşa edildiyi bildirilir. Tikili XII-XV əsrlər Ön və Orta Asiya şəhərləri üçün xarakterik memarlıq planına malikdir.

Mərdəkan sözü də "mərdlər məkanı" kimi mənalanır, yaşayış məskəninin qədim Mard tayfaları tərəfindən salınmasına işarədir. Mardların adına isə ilk dəfə Qafqaz Albaniyasında yaşayan tayfalar sırasında rast gəlinir. Mərdəkan yaxınlığında qayalarda Tunc dövrünə (e.ə. 3-2-ci minilliklər) aid keçi, kaman, taxta balta, müxtəlif quş, ocaq və s. təsvirləri, habelə qədim yaşayış yerləri aşkarlanmışdır.

Hələ qədimdən xalq memarlığının mərkəzi sayılan Mərdəkan haqqında müxtəlif xarici səyyahların salnamələrində məlumatlar var. Bakı milyoncularından Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev və başqalarının burada bağları, yaraşlıq binaları olmuşdur. Məşhur rus şərqşünası İ.N.Berezin "Abşeron yarımadasına səyahət" (1845) əsərində Mərdəkana gəlişindən, bu kəndin tarixi-memarlıq abidələrinin qeyri-adiliyindən yazırdı. O, 1720-1721-ci illərdə Bakı hakimi Mirzə Məhəmməd xan tərəfindən tikdirilmiş başqa bir qalanın (hazırda dağılıb) təsvirini də verib. Tədqiqatçılar bildirirlər ki, Herodot, Strabon kimi tarixçi-səyyahların da Mərdəkan haqqında yazıları olub. Qəsəbənin maddi-mədəniyyət abidələri siyahısına Xanbaba hamamı (XIX əsr), Şeyx Kazım hamamı, Pir-Həsən məqbərəsi (1612), Tağıyevin imarəti (1900-cü illər), Tuba Şahi məscidi (1482), türbələr (XV və XVII əsrlər) və sair daxildir ki, bu gün nəinki yerli, çoxsaylı əcnəbi turistlərin də böyük diqqəti və marağı ilə qarşılanı.

*Qurban MƏMMƏDOV,
"Azərbaycan"*